

## פתח דבר: בעלי חיים

### יואב קני

ב־6 בספטמבר 2019, חמישה ימים אחרי שזרע הרס חסר תקדים באיי בהאמה, פגע הוריקן דוריאן בארכיפלג של חופי צפון קרולינה במזרח ארצות הברית. בעקבות הפגיעה נוצר "מיני צונאמי", שסחף אל האוקיינוס האטלנטי עשרות סוסי בר ופרות בר שחיו בעדרים בשמורת הטבע של האי סידר (Cedar Island). בשבועיים שלאחר מכן, שלוש פרות מבין בעלי החיים שנסחפו ונחשבו לנספים התגלו בשמורת הטבע כף לוקאאוט (Cape Lookout), לאחר ששרדו בגלים וברוחות והצליחו לשחות למרחק של כשישה קילומטרים וחצי. דובר שמורת הטבע סיפר לעיתונאים שאחרי שהפרות מצאו זו את זו הן חזרו "להסתובב יחד", ואף שזוהו בוודאות כשייכות לעדר מהאי סידר, טרם נוצר קשר עם "בעליהן". "זה סיפור מדהים", סיכם הדובר, "תארו לעצמכם מה היו הפרות מספרות אילו יכלו לדבר. זה בוודאי היה נהדר" (Diaz and Ortiz 2019).

נוסף על הפליאה על הישרדותן בים של שלוש הבהמות היבשתיות, המקרה הזה והאופן שבו דווח מעוררים שורה ארוכה ומגוונת של שאלות מורכבות בנוגע לחיים ולבעליהם: בארצות הברית עדיין ישנם עדרים של סוסי בר, אבל – מהן פרות בר? האם אלו פרות שנולדו בטבע בעקבות הזדווגות של הוריהן, או פרות שנולדו בשבי בעקבות הפריה מלאכותית ברפתות חקלאיות ומאוחר יותר שוחררו? האם במקום כלשהו בעולם ישנן "פרות בר" אמיתיות, שחיות חופשיות בטבע ללא תלות כלשהי בבני האדם? באיזה מובן אפשר לקרוא לבעלי חיים שחיים בשמורת טבע המנוהלת ומפוקחת על ידי בני אדם "חיות בר"? מיהם ה"בעלים" של הפרות, שהדובר מזכיר בדבריו, ושל מי החיים שלבעליהם יש בעלים? מה עלה בגורלם של שאר הסוסים והפרות, ומדוע לא נערכו חיפושים אחריהם בניסיון להצילם או לאתר את גופותיהם, כפי שהיה קורה אילו היה מדובר בבני אדם? מדוע אנו נוטים להסכים עם הנחת הדובר שלפיה פרות אינן יכולות לדבר, אף שברור שיכולתן למצוא זו את זו ו"להסתובב יחד" מחייבת

תקשורת כלשהי? מהי האחריות המעשית או המוסרית של בני האדם כלפי בעלי החיים שנפגעים במישרין או בעקיפין מהתחזקות הסופות הטורפיות ומשאר התוצאות ההרסניות של משבר האקלים, שנובע מפעולותיה וממחדליה של האנושות? ולבסוף, לנוכח כל מה שמתמע מהשאלות האלה, במפורש ובמובלע, אילו יכלו הפרות לדבר איתנו בשפתנו או אילו יכולנו אנו לדבר איתן בשפתן – האם מה שהיו אומרות לנו על חייהן ועל האופן שבו אנחנו מבינים את החיים האלה ומתייחסים אליהם אכן היה "נהדר"?

שאלות מעין אלו ושאלות נוספות שמובילות אליהן, נושקות להן או נובעות מהן עומדות בלב תחום המחשבה והמחקר שהתגבש בשני העשורים האחרונים תחת השם "לימודי בעלי חיים ביקורתיים" (Taylor and Best et al. 2007; Critical Animal Studies). הביקורתיות שמצוינת בשם זה כוללת שתי הוראות מובחנות זו מזו אך משלימות זו את זו: ראשית, היא מבטאת עמדה ביקורתית כלפי תחומי המחקר הוותיקים יותר, "לימודי בעלי חיים" (Animal Studies) ו"לימודי אדם-חיה" (Human-Animal Studies), שקמו בעקבות "המפנה החייתי" שמתחולל במדעי הרוח והחברה משנות השבעים של המאה הקודמת (Ritvo 2007). בדומה לביקורת שהפנו הוגות הגל השני של הפמיניזם אל הוגות הגל הראשון שלו, גם פעילי הזרם הביקורתי של לימודי בעלי החיים מבקשים לחשוף את הדרכים שבהן שעתקו קודמיהם, בין במכוון ובין אם לאו, מבני כוח ושיח שמנוגדים לעמדותיהם המוצהרות, והנציחו הפרדות וחלוקות נושאות ודיסציפלינריות המשמרות תפיסה מוטה ומפלה של העולם (תפיסה פטריארכלית בהקשר הפמיניסטי; אנתרופוצנטרית בהקשר החייתי), ולכן אינן מאפשרות לתרגם מחשבה לפעולה ולשינוי.

שנית, ההוראה הביקורתית הזאת נוגעת לאופן שבו תחום המחשבה, הלימוד והמחקר החדש הזה משתמש בכלי הניתוח, ההמשגה והשיח של התיאוריה ושל המחשבה הביקורתית כדי לבחון סוגיות הנוגעות לבעלי חיים לא-אנושיים וליחסי הכוח בינם לבין בני האדם. כמובן זה, המחשבה הביקורתית על החייתיות מגלמת בעת ובעונה אחת הבטחה גדולה וסכנה גדולה. ההבטחה הגלומה בעובדה שבעלי חיים לא-אנושיים אינם לוקחים חלק פעיל בעולם המחשבה והשיח שלנו, אפילו לא באופן פוטנציאלי, נובעת מכך שהם מהווים עבורנו – בפרפרזה על דבריה של גיאטרי ספיבק – מוכפפים שבאמת אינם יכולים לדבר (ספיבק 1995). בכך מבטאים בעלי החיים האלה מובן עמוק ומהותי של אחרות, שכנגדו יכולה התיאוריה הביקורתית לפרק את הסובייקט האנושי בחדות ובמובהק יותר משניתן למצוא בפירוקים ביקורתיים אחרים שמתנסחים כנגד ה"אחרים", שנחשפו ועוצבו על ידי השיחים הביקורתיים של המרקסיזם, הפוסט-סטרוקטורליזם, הפמיניזם, הפוסטקולוניאליזם, לימודי המוגבלויות, המחשבה הסביבתנית, הקיברנטיקה וזרמי הריאליזם הספקולטיבי, מחשבת האובייקט החדשה בפילוסופיה הקונטיננטלית

וכו'.<sup>1</sup> הסכנה הגלומה בכפיפות האילמת הזאת נובעת מכך שחוסר היכולת העקרוני שלנו להבין לאשורן ובהקשריהן המקוריים את התקשורת ואת ההתנהגות של בעלי החיים הלא-אנושיים גורם לקושי מבני בלתי נמנע שפוגם מראש בכל ניסיון שלנו, ביקורתי ומודע ככל שיהיה, לומר דבר מה ודאי על החיים הלא-אנושיים ועל בעליהם. המתח שבין הבטחה לסכנה מקבל משנה תוקף כאשר מתגברים על ניסיונות ההכחשה וההרחקה של תרבות המערב המונותיאסטית ומכירים בכך שלמרות שאיפתו אל האלוהי, גם האדם אינו אלא בעל חיים. מרוחק ומסתורי ככל שיהיה, האחר החייתי הוא אפוא אחר פנימי, ולפיכך האתגר הגדול של המחשבה הביקורתית על בעלי חיים לא-אנושיים הוא כיצד להכיר באנתרופוצנטריות האפיסטמולוגית ההכרחית של כל טענה אנושית בנוגע לחייתי בלי לתרגם אותה לאנתרופוצנטריות אונטולוגית, מוסרית ופוליטית.

האתגר הזה היה נקודת המוצא של הגיליון הנוכחי, וכל אחד מהטקסטים שמופיעים בעמודים הבאים מציע ניסיון כלשהו להתמודד איתו. הטקסטים שלהלן שונים זה מזה במתכונתם, בהקשרם הנושאי והדיסציפלינרי ובאופי הטענות שהם מבקשים לקדם, אך הם דומים זה לזה בכך שכל אחד ואחד מהם מתמקד בבעלי החיים הלא-אנושיים עצמם, לרוב בפריטים ספציפיים של מין חייתי כלשהו, ומנתח את יחסי הגומלין בינם לבין הסביבה האנושית שבה או לצידה הם חיים, רק ככל שסביבה זו רלוונטית לחיים החייתיים ולא להפך. ניסיונות אלו להימנעות מההיררכיה האבולוציונית האנתרופוצנטרית שמובלעת כמעט בכל מחשבה אנושית על החייתי מקבלים חיזוק לשוני משמעותי הודות לעובדה שכתב העת מתפרסם בשפה העברית, שמציעה לנו את צירוף הסמיכות הייחודי "בעלי חיים", שנבחר ככותרת עבור הגיליון כולו.

ז'אק דרידה עסק רבות ב"שאלת החיה", לרבות בריאיון המפורסם עם ז'אן-לוק ננסי, שתורגם לראשונה לעברית עבור הגיליון הנוכחי. אחת מטענותיו המפורסמות גורסת שכמעט כל הקשיים האפיסטמולוגיים, הדילמות המוסריות והעוללות הפוליטיות שקשורים ליחסים בין בני האדם לבין שאר המינים הזואולוגיים מגולמים בנטייתן של רוב השפות האנושיות, בוודאי השפות המערביות, להתייחס לעושר ולגיוון הבלתי נתפסים של כלל מיני בעלי החיים – מהאמבה עד הלווייתן הכחול ומזבוב הפירות עד הגורילה – באמצעות שם עצם קיבוצי אחד, "סינגולר כללי", שאינו מבדיל בין מין בעל חיים אחד למשנהו. לטענת

1 ראייה עכשווית לכך אפשר למצוא בגיליון הקודם של כתב העת הזה (תיאוריה וביקורת 50, חורף 2018), שהוקדש בחלקו למחשבה על עתידה של התיאוריה הביקורתית. שלושה מאמרים בו ציינו את המחשבה על החיים ועל בעלי חיים לא-אנושיים כחלק אינטגרלי ומרכזי בשלושה זרמים חשובים ומשפיעים במיוחד של התיאוריה הביקורתית בימינו: פוסט-הומניזם, החשיבה הסביבתית החדשה ב"עידן האדם" והמחשבה הבינ-פוליטית (וייסמן 2018; תמיד 2018; ליבוביץ 2018). אל מול המבט החייתי הזה, צופה פני העתיד, במבט לאחור מעניין להיווכח כי לאורך 28 שנות קיומו של כתב העת תיאוריה וביקורת פורסמו בו רק שני מאמרים שהקדישו מקום מרכזי ותשומת לב מפורשת לבעלי חיים לא-אנושיים (בן יהודע 2018; רנדריה 2010).

דרידה, "הכללה משטיחה" כזו חורגת מהתחום הלשוני והזואולוגי ומשפיעה באופן מהותי על הדרגים שבהם אנו מבינים את בעלי החיים הלא-אנושיים ומתייחסים אליהם בשדות פעולה משפטיים, מוסריים ופוליטיים (Derrida 2008, 32, 34, 84). למעשה, דרידה סבור שהצמצום והרירוד שמגולמים במעשה השיום המשטיח הזה הם בגדר אלימות של ממש, וכל ניסיון אנושי להמשיג את בעל החיים בה"א הידיעה הוא תמיד כבר הכרעה בזכות ההנגדה הבינארית בין האנושי לחייתי, וכפועל יוצא – גם בזכות מנגנוני האלימות, השליטה והניצול שמשמשים בהנגדה זו כדי להצדיק את עצמם (דרידה ורודינסקו 2003 [2001], 83).

הצירוף העברי בין "חיים" ל"בעלות" הוא פתרון לשוני פשוט אך יעיל, שמצליח לבטא ולשקף את הריבוי והגיוון הדינמיים שנדרשים הן במישור הזואולוגי-אונטולוגי והן במישור האתי-פוליטי, כדי להתגבר על האנתרופוצנטריזם המובנה של השפה האנושית ולהתייחס בו בזמן ובמידה שווה הן לחייתיותו של האנושי והן להטרונגניות האינ-סופית שמגולמת באינ-ספור ההבדלים שבין בעלי החיים הלא-אנושיים.<sup>2</sup> שם העצם "חיים" חסר צורת יחיד, ולכן כבר ברמה הבסיסית הזאת השימוש בו מזמין גמישות וריבוי משמעויות שמעצם טיבם מנוגדים להשטחה ולרירוד. נוסף על כך, המילה "חיים" מבטאת בעת ובעונה אחת שני מובנים: ראשית, היא מסמנת את האובייקט הכללי והכמעט מופשט שמתאים להבנתם של החיים כמצע חומרי של קיום, המשותף לכל הישים החיים באשר הם; שנית, היא מבטאת הכרה מפורטת באינ-ספור צורות חיים השונות זו מזו הן מבחינה זואולוגית (חיי אדם, חיי כלב וכו') והן מבחינת מושאים והקשרים נושאים (חיי עיון, חיים פוליטיים, חיי רוח, חיי מין, חיי אהבה וכו').

ברומה לכפילות המובן של "חיים", גם המובן של המילה "בעל" הוא כפול: הוא עשוי להתייחס הן לרכוש או לקניין פרטי (בעל רכב, בעל בית וכו') והן להשתייכות למשהו משותף או לשותפות כללית (בעלי עניין, בעלי השמחה, בעלי ברית, בעלי דין וכו'). לנוכח השילוב בין המגוון הביולוגי-זואולוגי העצום ובין אינ-ספור המובנים, המשמעויות, האסוציאציות, הקונוטציות והשימושים שמזמין המושג "חיים" בכל השפות האנושיות, נדמה שאי-אפשר לדבר על הבעלות על החיים בלי להשתמש בו בזמן ובמידה שווה בשני מובני הבעלות שמתאפשרים בעברית בפשטות ובטבעיות. כך, הצירוף "בעלי חיים" הופך למעין כפילות כפולה שמאפשרת לבטא ולשקף את הריבוי והגיוון הדינמיים שנדרשים הן במישור הזואולוגי-אונטולוגי והן במישור האתי-פוליטי, כדי להתגבר על האנתרופוצנטריזם המובנה של השפה האנושית ולהתייחס שווה בשווה הן לחייתיותו של האנושי והן להטרונגניות האינ-סופית המגולמת באינ-ספור ההבדלים שבין הישים החייתיים שאינם אנושיים לבין עצמם. הכפילות הכפולה הפתוחה ומרובת המשמעויות שמגולמת בצירוף הסמיכות "בעלי חיים" משמשת אפוא כותרת, נקודת מוצא וקו מנחה עבור כל הטקסטים בגיליון זה.

\*\*\*

כמו האנקדוטה שפתחה את דבריי לעיל, פרק המאמרים של הגיליון נפתח גם הוא בפרה מעוררת שאלות. המאמר של תמר נוביק מתחקה אחר קורות חייה הייחודיים של סתוית, פרה פורייה במיוחד מקיבוץ כפר גלעדי, שבשני עשורי חייה הניכה שפע חריג של חלב והמליטה מספר רב במיוחד של עגלים. על רקע תור הזהב של ההתיישבות העובדת הציונית זכתה סתוית להכרה ציבורית רחבה, הייתה לכוכת עיתונות, הונצחה בשירים ועל גבי בולים ובשנת 1950 אף הוכתרה בתואר "אלופת האלופות" בטקס רב-משתתפים. סיפורה של סתוית משרת את נוביק לשתי תכליות עיקריות: ראשית, היא מתחקה אחר הגורמים הסביבתיים, התרבותיים, הטכנולוגיים והפוליטיים שעיצבו את ההתערבות האירופית במזרח התיכון במחצית הראשונה של המאה העשרים, ובפרט את ההתיישבות החקלאית היהודית בפלשתינה, באופן שהוביל פרה בת-כלאיים מהולנד להיות מוכתרת כאלופה בכפר קטן סמוך לקו הגבול בין שטחי המנדט הבריטי לשטחי המנדט הצרפתי. שנית, היא מניחה תשתית להבנתם של בעלי חיים לא-אנושיים כיצורים היסטוריים, ולאחר מכן משתמשת בתשתית זו על מנת לתהות על עצם האפשרות של כתיבת ביוגרפיה של בעל חיים ספציפי ולהציע בחינה מחודשת של שאלות יסוד מתודולוגיות והיסטוריוגרפיות.

בשנת 1934, שנתיים אחרי לידתה של סתוית, הובאו לישראל מדרום אפריקה ריה, גיפט ומאיר, שלושה כלבי דוברמן פינצ'ר, כדי לשמש ביחידת הכלבים הראשונה של משטרת המנדט בפלשתינה. המאמר של בנימין בלום סוקר את הקמתה של היחידה ובוחר את ההיבטים המשפטיים, ההיסטוריים והסוציולוגיים של השימוש בכלבי גישוש בתקופת המנדט. בלום מראה כיצד הקושי לאמוד את מהימנותן של ראיות המבוססות על חוש הריח של כלבים הפך את המעבר מגששים אנושיים לכלבי גישוש לפרק חשוב בהיסטוריה של המנדט הבריטי בפלשתינה, שהשפעותיו חורגות מן התחום המשפטי-פורנזי בשלושה מובנים חשובים: ראשית, ההסתמכות על חוש הריח של עדים הולכים על ארבע, שאין אפשרות לחקור אותם בחקירה נגדית, אפשרה לשלטונות המנדט להגמיש את נורמות אכיפת החוק ולבסס מחדש את כוחם בתקופה של התקוממות אנטי-קולוניאלית; שנית, לנוכח ההקשרים השליליים והמאיימים של כלבים בטאבו הדתי ובאמונות הטפלות של ערבים ויהודים גם יחד, השימוש בהם כאמצעי שיטור הטיל את מוראו של השלטון על המקומיים גם מחוץ לכותלי בית המשפט; ושלישית, לא זו בלבד שהחלפתם של גששים אנושיים בני המקום בבעלי חיים רידדה את האוכלוסייה הילידית לחושיהם וליצריהם החייתיים, היא אף הציבה את כלבי הגישוש המהגרים מעליהם, ובכך ביססה את עליונותם של הבריטים על תושבי המקום גם מבחינה סמלית.

בדומה לסתוית, ריה, גיפט ומאיר, גם בעלי החיים שעומדים במרכז המאמר של לירון שני היגרו לישראל, אך הם אינם יונקים הולכים על ארבע, כי אם חרקים מעופפים: זבובי הים התיכון. בצורתם הטבעית, הזבובים הם מין פולש שמאיים על האיוון האקולוגי ומסכן את התוצרת החקלאית בערבה; אך בצורתם התעשייתית, לאחר שיוצרו במעבדה ונחשפו

לקרינה מייננת שעיקרה אותם, הם משמשים אמצעי הדברה ביולוגי, שזיכה אותם בכינוי "שכירי חרב פרוקי רגליים". דרך בחינת הדרכים השונות שבהן הפיצול הזואולוגי הזה מטשטש את הגבולות המסורתיים שהבחינו בין "טבע" ל"תרבות", שני סוקר שורה של השפעות אקולוגיות, חברתיות, כלכליות ופוליטיות שמאירות באור אנתרופולוגי מקומי חדש סוגיות מרכזיות במחקר על היחס בין האנושי ללא-אנושי. נוסף על כך, בהסתמך על ממצאי המחקר האתנוגרפי רב-השנים שערך שני במושבי צפון הערבה, הוא מציע בחינה ביקורתית של הדרכים שבהן העיסוק האנתרופולוגי העכשווי בעלי חיים נשען על מושגים עמומים כמו "אתנוגרפיה רב-מינית" (האם אפשר לייחס שיוך אתני לפרטים של מינים זואולוגיים שאינם אנושיים?) או מושגים בעלי סתירה פנימית כגון "אנתרופולוגיה של הלא-אנושי" (מי, או מה, יכול להיות אנתרופוס – כלומר אדם – לא-אנושי?).

גם המאמר של נעמה הראל בוחן את טשטוש הגבולות בין הטבעי לתרבותי ובין האנושי לחייתי. שדה המחקר שמשמש אותה לשם כך הוא הספרות, ליתר דיוק – שני סיפורים מרכזיים של פרנץ קפקא: הגלגול ודין וחשבון לאקדמיה. הראל מדגימה כיצד באמצעות גרגור סמסה, האדם-שרץ, ופטר האדום, הקוף-אדם, הזואופואטיקה של קפקא מפרקת באופן רדיקלי את הבנתו של היחס אדם-חיה כאחת ההנגדות הבסיסיות ביותר בתרבות המערב וחושפת את היותו הבניה תרבותית שמיוסדת ומשתמרת באמצעות פרקטיקות ביו-פוליטיות של הדרה, כליאה ואליומות. לטענת הראל, הנזילות הבין-מינית של קפקא קוראת תיגר על מעמדו ההגמוני של האנתרופוצנטריזם בתרבות המערב. יתרה מכך, המרחב הבדיוני של קפקא הטרים תיאוריות זואופוליטיות עכשוויות ויצר מרחב ספרותי-פוליטי פוסט-אנתרופוצנטרי, שהוא דמיוני וממשי כאחד.

פרק המאמרים של הגיליון נחתם בתרגום לטקסט זואופואטי מיוחד במינו של הפנומנולוג האמריקני אלפונסו לינגיס. לינגיס נובר בקרביים של היחסים הסימביוטיים המתקיימים בין סוגים רבים ומגוונים של בעלי חיים בסביבות מחיה שונות וסוקר את שלל ההקשרים הגופניים, ההתנהגותיים, התזונתיים והמיניים שבהם יחסים אלו מתעצבים. תכליתו המרכזית של המהלך הזה היא חשיפת השגיאה המהותית שעומדת בבסיס התפיסה האנטומית והפיזיולוגית המקובלת של הגוף החי כיחידה נבדלת, המוגדרת באמצעות מערך סופי של איברים ופונקציות ביולוגיות. לינגיס קורא לנו להשתחרר מתפיסת האינדיבידואליזם קצרת הרואי שתחומה בין גבולותיו החומריים והמושגיים של הגוף וגם מתפיסות הסובייקט הדקדוקיות, המשפטיות, המוסריות והפוליטיות שנגזרות ממנה. תחת זאת, הוא מפציר בנו להבין שמכיוון שבעלי החיים, לרבות האנושיים שבהם, אינם פרטים בודדים, אלא דומים יותר ל"שוניות אלמוגים" שורצות חיידקים, מיקרואורגניזמים ויצורים חד-תאיים, אין הבדל בין "היות אנושי" ל"היות חייתי". אדרבה, אפילו התכונות האנושיות הנעלות, המעודנות והמורכבות ביותר נובעות במישרין מהתנהגות חייתית.

בפתח מדור "מסה וביקורת" של הגיליון הנוכחי מובא תרגום לטקסט שמשמש בשפה פואטית ייחודית על מנת להציע תשובות מפתיעות על שאלות פילוסופיות והיסטוריות הנוגעות לקשר בין בני האדם לבעלי חיים לא-אנושיים. המסה של אלנה פסרלו היא למעשה פרק מספר שלם המוקדש לבעלי חיים ספציפיים שמילאו תפקידים חשובים ומפתיעים בהיסטוריה התרבותית והפוליטית של העולם. בפרק זה פסרלו מגוללת את סיפורו של הקשר הארוך והעמוק בין יוהאן כריסוסטוס וולפגנג אמדאוס מוצרט לבין זרזיר אחד, באופן שמהדהד כמה מהשאלות שעולות במאמרה של נוביק על אודות האפשרות לכתוב ביוגרפיה חיתית. היא משלבת בין ניתוחים מוזיקליים של כמה מיצירותיו המרכזיות של מוצרט ובין מחקרים זואולוגיים ואתולוגיים על מוחם וחייהם של הזרזירים ומציעה היסטוריה בין-מינית קצרה ומרתקת, שהתחילה בקניית הזרזיר על ידי מוצרט באביב 1784, והסתיימה בטקס הלוויה הפומפוזי שערך לו בביתו אחרי מותו ביוני 1787, שבוע בלבד אחרי מותו של אביו, שלא זכה ממנו למחוות פרידה כלשהי.

שלושת הטקסטים הבאים בחלק זה של הגיליון בוחנים את הקיום החייתי ואת היחסים בינו לבין הקיום האנושי דרך התבוננות ביקורתית במקומם של בעלי החיים הלא-אנושיים באמנות החזותית. המסה של ענת פיק משתמשת במינוח האתי הרדיקלי של הפילוסופית והמיסטיקנית סימון וייל כדי לנתח כמה סרטים של האמן חן שיינברג, שבמרכזם עומד הייחוד האנטומולוגי והאונטולוגי של הארבה, על שלל המשמעויות הדתיות והתרבותיות שנקשרו בו – החל בתנ"ך וכלה בסרטי האסונות של ימינו. פיק מראה כיצד באמצעות התמקדות בפרט אחד בודד ופגיע במקום בנחיל המאיים וההרסני, שיינברג מסלק את האספקלריה התועלתנית והאלימה שמבעד לה התרגלנו לראות את בעלי החיים הלא-אנושיים, ומממש הלכה למעשה את קריאתה של וייל לשימת לב באמצעות מה שפיק מכנה "מבט טבעוני": מבט המופנה אל האחר החייתי ומכיר בסבלו בלי להשתמש בו, בלי לראות בו אמצעי להשגת מטרת או משאב בר-ניצול ובלי לחשוף אותו לחודרניותו וליומרתו של המבט האמפתי הקלאסי.

נקודת המוצא של המסה של ינאי טויסטר היא המקרה המפורסם של תצלומי סלפי שצילם קוף מקוק מצויץ, שהצליח לשים את ידו על מצלמתו של צלם טבע בריטי ביערות אינדונזיה ב-2011. הדיוקנאות העצמיים המחויכים של הקוף הופיעו בעיתונות העולמית והציתו ויכוח משפטי וציבורי סביב שאלות של זכויות יוצרים, תמלוגים ושימוש הוגן בדימויים. לטענת טויסטר, עצם קיומו של הוויכוח מעיד על קריסתה של החלוקה הדיכוטומית המסורתית בין הטבעי והחייתי ובין האנושי והטכנולוגי, ומזמין בחינה חדשה של הצילום כמעשה ייחודי אשר משלב בין כל ההיבטים האלה. לשם כך הוא שואב מהתורה הפילוסופית הייחודית של וילם פלוסר (Flusser), בייחוד מהתשתית המושגית של "דימוי", "אינפורמציה", "אפרטוס" ו"תוכנה", שפיתח במסגרת הדיון בצילום, ובוחר את הדרכים שבהן האוטומציה של הצילום שינתה את תפיסות הכוונה, הזיכרון והפעולה שלנו, עד כדי כך שבמובנים אחדים כולנו "קופים מצלמים".

תיק העבודות שאצר גלעד רייך מציע מבט נוסף על טשטוש הגבולות בין החייתי לאנושי דרך התמקדות בשלוש עבודות וידאו עכשוויות שעוסקות בחייהם של כלבים המשוטטים בלהקות באזורי חיץ אמנותיים ואתולוגיים שהם גם אזורי סף אורבניים ופוליטיים: אניקה אריקסון השוודית מדוכבת כלבים נטושים בפאתי איסטנבול בתקופת הפגנות הענק, שכוונו, בין היתר, נגד הפיתוח המואץ והמושחת של הכרך; וים קטריז הבלגי מתעד כלבי פרא במדבריות של כווית שסועת המלחמות והניצול התעשייתי; איתי מרום הישראלי עוקב אחרי הכלבים שחיים בשטח ההפקר נטול הגבולות ורווי האלימות שבין חברון הפלסטינית לקריית ארבע היהודית. לטענת רייך, שלושתם ממקדים את מבטנו בחברו הטוב ביותר של האדם ובאופן שבו הוא עצמו מביט באדם, על מנת לחשוף את העבר המשותף הפראי והאלים שלנו, שמעולם לא הפסיק לארוך לנו מתחת למדרכות הערים ומאחורי האילוף והביות.

התרגום השלישי בגליון הוא של הריאיון שערך ז'אן-לוק ננסי עם ז'אק דרידה ב-1988, שכאמור, נחשב לאחת מאבני היסוד של עיסוקו המאוחר של דרידה במה שכינה "שאלת החיה". בניסיון לענות על שאלתו של ננסי "מי בא אחרי הסובייקט?", הדיאלוג בין שני הקוראים המעמיקים והביקורתיים ביותר של מרטין היידגר בצרפת של אותן השנים הוליד כמה מהניסוחים המקוריים והרדיקליים ביותר של דרידה בנוגע ליחס בין האנושי לחייתי והניח את התשתית המושגית והרעיונית לספרים ולסמינרים שהקדיש דרידה להיבטים האתיים והפוליטיים של המחשבה על החייתיות בשנותיו האחרונות. האלימות האנושית כלפי בעלי החיים הלא-אנושיים, ובפרט שאלת "ההמתה הלא-פלילית" שלהם ואכילת בשרם, זוכות כאן לראשונה אצל דרידה לניסוחים מפורשים, שגם כיום ממשיכים לעמוד במרכז הדיונים הפילוסופיים בנושא וכן במרכז הדיונים הפרשניים על עבודתו של דרידה. לריאיון נוספה הקדמה שמפרטת את נסיבות עריכתו ופרסומו ומקמת אותו על הציר ההיסטורי והפילוסופי של הכתיבה של דרידה.

גם המסה האישית של יניב איצקוביץ' עוסקת בשאלת אכילתם של בעלי חיים לא-אנושיים. וואלם, במקום להציע פרשנויות מלומדות ומהלכי טיעון פורמליים, איצקוביץ' מבקש לבחון את הסוגיה דרך היבטיה הרגשיים והחברתיים. איצקוביץ' שואב השראה מעברו האקדמי מחד גיסא ומתהליך הפיכתו לצמחוני מאידך גיסא, כדי לתאר את האתגרים המחשבתיים, הרגשיים, החברתיים וההוריים שכרוכים בניסיון ליישב בין חינוך פילוסופי-אקדמי לבין תפיסת מוסר אישית מבוססת חמלה. במילותיו של איצקוביץ', המסה אינה עוסקת בזכויות בעלי חיים או בטיעונים אקדמיים בעדן ונגדן, "אלא בעצם האפשרות להגיש נקיקים בכינוס אקדמי שעוסק בזכויות בעלי חיים".

בסקירת ספרות מאירת עיניים מירה בלברג מציגה בפנינו שני ספרי מחקר שהתפרסמו לאחרונה בהוצאת אוניברסיטת פנסילבניה. דרך חשיפת התפקיד שממלאות שאלות חייתיות בטקסטים יהודיים קדם-מודרניים, שני הספרים מאירים את הקשר ההדדי בין לימודי יהדות



ללימודי בעלי חיים, שבשנים האחרונות מפרה את שני תחומי הידע והמחקר האלה. הספר הראשון שבלברג סוקרת מוקדש למסכת "עבודה זרה" של התלמוד הבבלי, והאחר מוקדש לחיבוריהם של חסידי אשכנז במאות ה-12 וה-13. לטענת בלברג, למרות מרחק הזמן והבדלי הסגנון ומושאי החקירה בין שני הספרים, בהציעם חשיבה יצירתית, נועזת ומעל לכול ממשית ולא מטפורית על בעלי חיים לא-אנושיים, הם מדגימים כיצד דווקא דרך סדרי יום אידיאולוגיים ותיאולוגיים נוקשים לכאורה צומחים רעיונות רדיקליים על "החייתי" כקטגוריה אפיסטמולוגית ואונטולוגית וכפועל יוצא גם כקטגוריה דתית ומוסרית.

המסה של עפרי אילני בוחנת את "שאלת החיה" על רקע העיסוק הציבורי והאקדמי העכשווי במשבר האקלים ובעידן האנתרופוקן. לטענתו, עידן זה, שבו הפכו פעולותיו של המין האנושי לכוח המשפיע ביותר על הנעשה בכדור הארץ, מציב אתגר מיוחד למסורות ההומניסטיות והביקורתיות של מדעי האדם, שמתקשות לחשוב על הרס הפלנטה ועל ההכחדה הזואולוגית ההמונית, שאנו עדים להם, באמצעות דרכי החשיבה והתיאור שייחודיות להן. לטענת אילני, המחשבה האנושית מעולם לא התנסתה בטרנספורמציה כה טוטלית של העולם. העובדה שהמצב הטכנולוגי ה"פוסט-טבעי" יוצר סכנות חסרות תקדים וצורות חדשות של אלימות, שקורבנותיהן אינם אנושיים בלבד, מחייבת אותנו למצוא דרך לשלב בשיחה את קולותיהם של בעלי החיים הלא-אנושיים וגם את הקולות של הצמחים, של האדמה ושל תופעות הטבע השונות.

לבסוף, איתן בר-יוסף חוזר אל יצירתו של נחום גוטמן, שהעסיקה אותו בעבר הן כילד והן כחוקר צעיר. המסה שלו בגיליון זה עוסקת במפגשים המורכבים בין האמן לבין בעלי חיים – במושבה הארץ-ישראלית, בגן החיות בפריז ובג'ונגל האפריקני – ומבקשת להבין מתי ובאילו תנאים מוכן גוטמן להחליף את ההתבוננות המרוחקת בחייתי במגע פיזי ממש. לדוגמה, מפגש נדיר כזה מתואר בפרק "תחת כפות הנמר" בספר בארץ לובנגולו מלך זולו: בר-יוסף, שכבר תיאר את המפגש מסמר השיער בין גוטמן לבין הטיגריס השרוע מעליו מפרספקטיבה פוסטקולוניאלית, כמו נענה לקריאתו של אלפונסו לינגיס ומציע כאן פרשנות חדשה, המדגישה את הקרבה האינטימית "בין שני היונקים האלה שכמעט מתאחדים כאן, באיור, לבשר אחד".

המסה של בר-יוסף חותמת לא רק את הגיליון הנוכחי, אלא גם את שבע השנים שבהן כיהן בתפקיד העורך הראשי של תיאוריה וביקורת. נוסף על תודתי האישית לאיתן על המחשבה המשותפת, הרוח הטובה והעזרה הגדולה בעבודה על הגיליון הנוכחי, אני מבקש להודות לו בשם המחברות, העורכים, המתרגמות והשופטים שזכו לעבוד לצדו לאורך השנים, ומעל לכול, בשם הקוראים והקוראות שנהנו מפירות עבודתו המסורה. זה גם המקום לאחל הצלחה רבה לשאול סתר, העורך הנכנס של כתב העת.

## ביבליוגרפיה

- בן יהוידע, נאור, 2008. "על הרגלים מגונים ועל ברכות הגלובליזציה: סרדינים, דייגי יפו ופרויקט הדיג הישראלי, 1948-1980", *תיאוריה וביקורת* 33 (סתיו), עמ' 13-44.
- דרידה, ז'ק, ואלזבת רודינסקו, 2003 [2001]. "אלימות כלפי בעלי חיים", *מה ילד יום...*, תרגם אבנר להב, תל אביב: חרגול.
- וייסמן, כרמל, 2018. "פוסטהומניזם: פרומתיאוס ונקמת הדקונסטרוקציה", *תיאוריה וביקורת* 50 (חורף), עמ' 219-236.
- ליבוויץ, ניצן, 2018. "ביו-פוליטיקה: תיאוריה פוליטית של היומיום", *תיאוריה וביקורת* 50 (חורף), עמ' 257-274.
- ספיבק, גיאטרי צ'קרוורטי, 1995. "כלום יכולים המוכפפים לדבר?" *תרגמו איה ברויאר ועדי אופיר, תיאוריה וביקורת* 7 (חורף), עמ' 31-66.
- קני, יואב, 2019. "בעל חיים", *מפתח: כתב-עת לקסיקלי למחשבה פוליטית* 14 (גיליון מיוחד, "אלה שמות: מחשבה פוליטית בעברית"), עמ' 13-26 (מקוון).
- רנדריה, שאלני, 2010. "תוכניות גלובליות ועולמות-חיים מקומיים: מורשות קולוניאליות של שימור, שלילת זכויות ומשילות סביבתית בהודו הפוסט-קולוניאלית", *תיאוריה וביקורת* 37 (סתיו), עמ' 254-274.
- תמיר, דן, 2018. "ברוכים הבאים לעידן האדם: מדעי הטבע, מדעי החברה ואתגרי החשיבה הסביבתית", *תיאוריה וביקורת* 50 (חורף), עמ' 237-256.

- Best, Steve, Anthony J. Nocella, Richard Kahn, Carol Gigliotti, and Lisa Kemmerer, 2007. "Introducing Critical Animal Studies," *Journal for Critical Animal Studies* 5(1), pp. 4-5.
- Derrida, Jacques, 2008. *The Animal that therefore I Am (More to Follow)*, trans. David Wills, New York: Fordham University Press.
- Diaz, Johnny, and Aimee Ortiz, 2019. "3 Cows Swept Out to Sea by Hurricane Dorian Are Found Alive," *The New York Times*, Nov. 13.
- Ritvo, Harriet, 2007. "On the Animal Turn," *Daedalus* 136(4), pp. 118-122.
- Taylor, Nik, and Richard Twine, 2014. *The Rise of Critical Animal Studies: From the Margins to the Centre*, Oxon and New York: Routledge.